

Buda Béla

A házasság és a család mai problémái

– a társadalomlélektan szempontjából

A szociológia a házasságot és a családot társadalmi intézménynek tekinti, kifejezve ezzel, hogy olyan szerveződés, amely minden társadalomban, együtt élő nagyobb közösségben ősidők óta létezik, fontos funkciókat tölt be, törvények, hagyományok és szokások keretei között.

Mint minden egyéb társadalmi intézmény, napjainkban a család és a házasság is külféle szerkezeti és működési zavarokkal küzd. Ezek jellegéről, kiterjedéséről és következményeiről sokat tudunk, és szaporodnak az erőfeszítések ezek enyhítésére, megoldására is. A kutatások nyomán annyira bonyolult, soktényezős kép állt össze a zavarokról, hogy megértésükhöz, valamint politikai, közéleti értelmezésükhöz szükség lenne valamiféle új, egyszerűsített modellre. A bonyolultság abból is ered, hogy több társadalomtudományi ág egyidejű alkalmazását igényli, amikor a házasság és család intézményéhez közelítünk.

A társadalomlélektan szemléleti kerete

A házasságon és családon belüli feszültségek és működési zavarok jelentős történelmi-társadalmi változások következtében állnak elő, amik szemléletek és világnézetek mentén zajlanak, s ezek mélyrehatóan befolyásolják az emberek életvitelét. Értékek, viselkedésformák változnak, és a folyamatokban összeütözköznek az új normák a régiekkel. Az egyes emberekben mindezek motivációs mintaként jelennek meg. A változó felfogások, szokások és törekvések mint kultúrák tűnnek fel, a szó kulturális antropológiai értelmében. A szakemberek ennek révén igyekeznek megragadni, hogy – hétköznapien szólva – a változások nyomán milyen és miben más a társas világ a korábbiakhoz képest, azon belül az élet és az ember egy korábbi állapotához hasonlítva, illetve melyek a különbségek a változások folyamában különböző fázisban lévő lakosságrétegek között.

A bonyolultság a folyamatok sokrétűségében és körkörös egymásra hatásában rejlik. Ez az, amit nehéz kifejezni, változókra bontani. Iparosodás, civilizáció, városiasodás, migráció – a régi társas kontroll-formák elerőtlenedése, szekularizáció, individualizáció – kapitalizmus, fogyasztói társadalom, a nők tömeges munkába állása, „mediatizálódás” (vagyis a tömegkommunikációs eszközök felerősödött szerepe), nukleáris család, kohabitáció, családtervezés, a válások számának növekedése, születésszám csökkenése, és így tovább.

Folyamatok, amelyek kölcsönösen feltételezik és befolyásolják egymást, amelyekből mintegy sajátos kultúrák keletkeznek. Nem könnyű még a trendek kitapintása sem. Nehéz megmondani, mi fér a társadalmi pluralizmusba, mi az, ami még „normális”, és mi az, ami diszfunkcionális, mi igényel politikai beavatkozást.

A társadalmi, kulturális és lelki tényezők szünet nélkül hatnak (és visszahatnak) egymásra. Emiatt van szükség a vizsgálatukhoz több diszciplínára, és ebből adódik sok módszertani probléma. Sok szempontból a legfontosabb a „lelki” (vagyis az emberi értékekben, motívációkban rögzülő) momentumok megfelelő megértése, hiszen a fókusz itt nem az egyénre kell, hogy irányuljon, hanem az egyén, a társadalom és a kultúra érintkezési felületeire (mai hasonlattal élve: *interface-re*). E kérdéssel a klaszszikus szociológia sokat vívódott. A legérettebb koncepciók a háború utáni amerikai szociológia terén jelentek meg (Parsons, Merton stb.). Akkor vetődtek fel olyan terminológiák, mint a makro- és mikroszociológia, szociál-antropológia vagy társadalomlélektan. Ezek a terminusok mára kimentek a divatból. A szemlélet kedvéért érdemes visszanyúlni a társadalomlélektan fogalmához, ami mást jelent, mint a szociálpszichológia (az angol nyelvben a *societal*, ill. *social* a megkülönböztetést kifejező jelző).

A házasság és család vetületében talán néhány példa képes megvilágítani a jelenleg – alkalmaslag – felélesztett társadalomlélektani megközelítés illetékességét. Olyan jelenségek, mint az abortusz vagy a tablettás fogamzásgátlás többszörösen és körkörösén végigfutottak (futnak) a társadalmi időfolyamatokban, és könnyű átgondolni, hogy az orvoslás, kereskedelem, kulturális mozgalmak, ideológiák, információátadások, döntések, majd következményes viselkedési változások révén mennyi új dolog jön létre (egyre gyorsuló módon). A háttérben tapasztalhatók a szexuális szokások változásai, a női életperspektívák átalakulása, illetve szinte szükségszerűen a gyermekvállalás átalakuló rendszere. Egy másik jelenség: a modern urbanizáció a mindennapi házassági és családi együttélés szinte minden közvetlen együttműködését, munkamegosztását átalakította, hiszen nem kell fűtéssel, élelmiszerkészítéssel, tartósítással, ruhavarrással foglalkozni. Minden készen beszerezhető, a szükséges feladatokat gépek végzik. A pár egymásrautaltsága kisebb mértékű. Megnő a szabadidő, illetve a nők családhoz való kötöttségét enyhíti a bölcsőde, óvoda, napközi intézménye. A folyamatokat nehéz empirikus adatokban követni. Sok párhuzamos mozgás is közrejátszik, például a kortárs csoportok megnövekedett szerepe a – mind koraibb – iskolás korban, a serdülőkori szubkulturák lehetősége (szexuális viselkedés, droghasználat stb.), vagy a fiatalok marketing-célponttá válása, az elterjedt médiafogyasztás, illetve a digitális eszközök hétköznapisága. Mindezek együtt vesznek részt újszerű, jellegzetes életstílusok keletkezésében, új divatok, trendek kialakulásában.

Fontos figyelembe venni, hogy a társadalmi változások különböző ütemben és mértékben érintik a lakosságot. Minden változásnak van gócpontja. Mindegyik valamely rétegben és korcsoportban indul el, és az ott keletkezett új viselkedési minták, divatok fokozatosan terjednek át más, de összetételében (kor, nem, iskolázottság, társadalmi státus stb.) hasonló csoportokra. A változások mintaátadása hosszú időn át elsősorban közvetlen érintkezések, találkozások alkalmával terjedt. A múlt század közepétől azonban ebben a folyamatban mind önállóbb közvetítő eszköz lett a média, különösen a televízió.

Még ha nem is lehet a házasság és a család jelenségvilágában mindent követni és fogalmilag rögzíteni, a társadalomlélektan mint paradigma segíthet az egymással interakcióban álló faktorok elképzelésében.

Modern házasság, modern család

A modernitás eszméje itt is bevilágítható lehet, akárcsak több egyéb társadalmi kérdésben. *Modern* az, ami korunkban (vagy annak közvetlen közelében) tömeges és meghatározó mértékben kialakult, s ami szembeütően más, mint a korábbi időszakok viszonyai voltak. A változási előzmények története természetesen mindig hosszabb. A második világháború korszaka szinte minden vonatkozásban vízváltató volt. A modern házasság és család gyakorlata főként a háború utáni Amerikában és Európában honosodott meg. A háttérben a Max Weber által kiemelt individualizáció, az egyén felértékelődése állt. Ennek magyarázata a tömeges iskoláztatás, a megnövekedett mobilizáció, a munkás és alkalmazotti életforma, valamint a fokozott kiszakadás a korábbi közösségi hagyományokból. A háború korszakát követően a fiatalok korai önállósodása (elköltözése) vált jellemzővé. Az új család már külön folytatta az életét, s így jött létre a *nukleáris családnak* nevezett kétnemzedékes formáció. Ez már eleve a gyermekszám csökkenését vonta maga után. Ehhez csatlakozott a nők munkába állásának fokozódó tendenciája, növekvő bekapcsolódása a felsőoktatásba. Az emelkedő anyagi jólét új életperspektívákat nyitott meg az emberek előtt, nagyobb liberalizációval és az új életformák mintáinak a média által közvetített szuggesztív hatásával.

Ezzel párhuzamosan a hatvanas évektől a válások és különélések száma szinte folyamatosan nőtt. Európa keleti felében e trendek némi késséssel, eltérésekkel, de hasonló módon zajlottak. Gyakori lett a gyermekeit egyedül nevelő anya, az újraházasodások révén pedig mozaikcsaládok jöttek létre. Ezzel egy időben meggyengült a család szocializációs funkciója. A családi nevelő hatásokat az intézmények nem voltak képesek pótolni. Ugyanígy a főleg a család működési zavarai miatt kialakult „hátrányos helyzet” következményeit a gyermek életében a szociálpolitika sem tudta ellensúlyozni.

A házasság létrejöttében – a szabad párválasztás időszakában is – és megmaradásában rögzítő tényezőnek bizonyult a pszichoszociális hasonlóság (homogámia). Ugyanakkor a válásokban kockázati képződmény lehetett a pár eltérő felnőttkori személyiségfejlődése, a konfliktusok gyakorisága és mélysége, egyes adatok szerint új partnerek bekapcsolódása (ami összefügg a szexuális

összhang, ill. a kapcsolati intimitás zavarával). A házasság és a család a modernitásban fejleszthetőnek és javíthatónak tűnt. Egyrészt funkcióinak végrehajtásában látszottak segítségi lehetőségek (szociális munka, önszolgálat stb. révén), másrészt elkezdődött a tanácsadói és terápiás szolgálatok kiépülése (e korszak terméke a családterápia). A házassági és családi feszültségekben általában kommunikációs zavar és az egymással szembeni negatív indulatok domináltak. A kutatások kiemelték a megváltozott nemi szerepekből adódó bizonytalanságokat és ellentéteket, valamint a párkapcsolati minták körüli viták (például szexuális és érzelmi kizárólagosság, féltékenység stb.) jelentőségét. Az is destabilizációs körülménynek bizonyult, hogy a nukleáris család kikerül a nagyszülői és rokonsági, illetve a hagyományos szomszédsági relációk – általában az összetartozás felé szabályozó – erőteréből.

Házasság és család a „posztmodernben”

A kilencvenes évektől vált láthatóvá, hogy a modern család sajátosságai nem csupán mennyiségi tendenciaként válnak mind erőteljesebbé. Minőségi változások is bekövetkeznek. Miként a modernitás is inkább közelítő és leíró kategória, a *posztmodern* sem igazi koncepció, hanem a minőségi változás kifejezésére szolgáló metafora (sokan vitatják is, például Bourdieu, Habermas stb., és inkább késői modernitásról beszélnek). A posztmodern azért terjedt el, mert a kor sajátos mentalitásai számos egyéb vonatkozásban is valami markánsan újat igyekeztek kifejezni. Ilyenek például a modernitás fokozódó önérvényesítési, önmegvalósítási törekvései, amelyek a narcizmusig fokozódtak (lásd Lasch „az önimádat társadalmá” képletét), az emberi alapértékek általános megkérdőjelezése, a „new age”-lelkület, az új spiritualizmus, az erőteljes vetélkedés és a „nyertes-vesztes” szemlélet térnyerése, a kötelességek és felelőségek elhárítási gyakorlata, stb. A párkapcsolatok terén szembetűnővé vált a házasságkötés életkori kitolódása, számszerű csökkenése a házasság nélküli, átmeneti, akár család-szerű együttélések számának emelkedésével.

Megjelent a *posztadoleszcencia*: a felnőtt, potenciálisan önálló életre képes fiatalok továbbra is éveken át benne maradnak a szülői családban, gyakran a harmincas éveik végéig, általában szoros partnervizony nélkül. E jelenség is gyengíti a házasság intézményét. Előzményei már a moder-

nitásban is megmutatkoztak – ilyen volt például az „ifjúsági kultúra” és a késleltetett felnőtté válás, de ez még párosult az életviteli önállóság hangsúlyával. Az ifjúsági kultúra egyfajta nyitottság és döntési bizonytalanság, mintegy a készenlét az új életperspektívákra, általában olyan életkorban is, amikor a biológiai vagy szociális felnőtté válás már régen bekövetkezett. Ebben a tendenciában a felgyorsult és nagy ívű személyiségfejlődés tapasztalata, valamint a változási szabadság megőrzésének vágya tükröződik. A késleltetett felnőtté válásban kötött házasságok felbomlásának aránya igen nagy. Erre a jelenségre a szokványos reakció a házasságkötés késleltetése vagy elkerülése. A posztadoleszcenciában ez a trend még a személyes önállóság használatát is magában hordja. Már a modernitásban is úgy értelmezték, hogy az ifjúsági kultúra tartós fenntartása egyfajta kifejeződése a szülők, rokonok és barátok családjában előforduló válságok negatív tapasztalatainak, s az így várható csalódások és krízisek elkerülési szándékának. Benne van a pszichoszexuális és pszichoszociális éretlenség felismerése, de a jó párkapcsolathoz szükséges intimitás hiánya is, ami viszont a narcizmus kultúrájából ered.

Elterjedt az „élmény-társadalom” fogalma is. Ez azt fejezi ki, hogy a tárgyi fogyasztásról a hangsúly a különleges élmények megszerzésének igénye felé tolódott. Ezeket az élményeket is a fogyasztói világ közvetíti szervezett kalandok, utazások, kockázat- és szenzációkereső viselkedésformák ajánlatával, árusításával, de ezt is főként a média eszközeinek révén teszi. Az ifjúkori kultúra általában kedvez ennek az igénynek.

A társadalmilag legaggasztóbb következménye mindennek a csökkenő gyermekvállalási hajlandóság, vagy annak későbbi életkorra tolódása. Ez utóbbi akár kedvező körülményeket is teremthet, hiszen a vállalás végül érettebb identitás-állapotokban következik be, és így előtérbe kerülhet, és jobban is sikerülhet a családi szocializáció. Ám a születésszám csökkenése a fejlett nyugati társadalmakban már a demográfiai válsághoz közelít. Így a társadalmak elöregednek (az átlagos életkor növekedése folytán is). Ezt az állapotot csak a bevándorlás tartja valamennyire egyensúlyban. A viszonyok olyan sebességgel és kavargásban változnak, hogy ma nagyon nehéz tisztán látni a tendenciákat. A késlekedő felnőtté válást, illetve a posztadoleszcenciát a jelenlegi tartós gazdasági hanyatlás és a magas munkanélküliség ráta, és

ezzel párhuzamosan a klasszikus pályák, hivatások átértékelődése, szinte „dekonstrukciója” (e tényezők miatt fiatal felnőttkorban egyre több ember számára az egyéni vagy házassági-családi önállóság lehetetlennek tűnik.) okozza. A nők helyzetét nehezíti, hogy a párkapcsolati elköteleződés, illetve a gyermekvállalás miatt hátrányba kerülhetnek a munkaerőpiacon. De mindkét nemre jellemző a magány vagy „szingliség” érzése. A bonyodalmat fokozza az ipari társadalmak szinte parttalan permisszivitása, az áttekinthetetlen értékpluralitás, ugyanakkor a főbb életformák alapértékei közötti növekvő és gyakoribb konfliktusok megélése, az érzelmiszükséglet-kielégítés egyre virtuálisabbá válása.

Léteznek pozitív ellensúlyok, mint amilyen a régi „generációs szakadék” megszűnése a felnőtt gyerekek családjában, a nagyszülők és rokonok segítő részvétele (ez az idősödő korosztály a korábbiaknál kedvezőbb mentális és szociális helyzetéből, állapotából is következik), illetve a gyerekvállalás felértékelődése a fiatal párok életében (ez még a házasságon kívül is pozitív momentum). Előnyös a voluntáris (vagyis az önként választott vagy alkotott) *közösségek* iránti fokozott igény, mert ez segíti az identitás (a szociális és kulturális

identitáselemek) fejlődését, és ez kedvez a családi létformának is. Vannak olyan megfigyelések, de inkább sejtések, hogy az érték-polifónia (és diszszonanciák) mértéke tetőpontot ér el korunkban, és várhatóan valamilyen spirituális vagy vallási, de mindenképpen világképet, életfilozófiát érintő szellemi mozgalmak indulnak meg és jellemzik a közeljövőt. Sajnálatosan itt konstruktív és pro-szociális értékválasztások mellett fundamentalista, illetve szektás mozgalmak is megerősödhetnek.

Magyar viszonyok

A világháború és az azt követő úgynevezett szocialista átalakulás következtében az említett folyamatok késleltetetten és számos torzulással mentek végbe, de a nyugati állapotokhoz igen hasonlóan zajlottak le. A házasságot és a családot a marxizmus polgári intézménynek tartotta, ám nem igyekezett gyengíteni, részben a központi nyilvántartás és szabályozás miatt, de főként a születésszám emelése érdekében. A háború után a fő „családtervezési” eszköz az abortusz lett (ennek alig volt jelentősége a háború előtti, premodernnek nevezhető időszakban).

Hargitai Dávid

Ezt az eszközt a „Ratkó-korszakban” betiltották, s csak 1956-tól vált ismét engedélyezetté. A deviáns viselkedésformák elszaporodása után (ami a hatvanas években kezdődött, és az 1980-as években érte el fokozatosan és folyamatosan a tetőpontját), a kutatások tükrében felszínre került, hogy Magyarországon olyan mértékű társadalmi átrétegződés, átalakulás ment végbe néhány év alatt, amihez a gyorsan iparosodó nyugati országokban egy-másfél évszázadra volt szükség. Az ötvenes évek első felében a magyar lakosság mintegy 60%-a költözött a városokba, és váltott át a paraszti létformából munkás vagy alkalmazotti munkakörbe. Ez gyors kiszakadást jelentett a hagyományos közösségekből, erősítette a szekularizációt, és a nők munkába állása miatt jelentősen megterhelte a családi életet.

Az ötvenes évek Magyarországon a szegénység és a lakáshiány indokolta a születésszám korlátozását a családok részéről. A hatvanas években azonban a nyugati társadalmi motivációk kerültek előtérbe. A viszonylag előnyösebb anyagi helyzetű párok kezdtek korlátozni és késleltetni gyermekvállalásukat. Sajátos a magyar helyzetben, hogy a hormonális fogamzásgátlás elterjedése után is (talán Európa-szerte egyedülálló arányban) az abortusz maradt a születésszabályozás fő eszköze, és még napjainkban is igen elterjedt. Főként a kedvezőtlen társadalmi-anyagi körülmények között élők körében jellemző, de ha összevetjük a tizenéves korcsoportok teherbeesési magas arányszámával, ez arra mutat, hogy a szexuális kulturáltság általában nem kielégítő színvonalú. A szexuális nevelés vagy egészségfejlesztés terén a rendszerváltozás előtt is alig történt valami pozitív lépés, és gyakorlatilag azóta sem történt túlságosan jelentős fejlődés.

Az egyre gyakoribb válásokat a rendszerváltozás előtt adminisztratív eszközökkel igyekezett a kormányzat lassítani vagy megnehezíteni, de csekély eredménnyel. A válások és a férfihalandóság fokozott mértéke miatt ezért nálunk különösen magas számban élnek csonka (egyszülős) családban nevelkedő gyerekek.

A hatvanas évektől kezdve Magyarországon is egyértelműen a magasabb életszínvonal, a módosabb életstílus, a fogyasztói társadalomban való erőteljesebb részvétel igénye is a gyermekvállalás ellen ható erő lett. Ezt csak színezik vagy fokozzák az időszakos gazdasági visszaesések vagy a jelenlegi recesszió következményei. A kilencvenes évek óta

folyamatosan csökken a születésszám (kisebb ingadozásokkal). Megjelent nálunk is a posztadoleszcencia, és új jelenség a fiatalok nemzetközi migrációja tanulás vagy munkavállalás okán. Ennek következményei kiszámíthatatlanok, de a házasság és a család fennmaradása szempontjából csakis a demográfiai helyzet további romlása várható.

A magyar társadalomban is elterjedt a fogyasztói mentalitás, az „élmény-társadalom”, illetve „kockázati társadalom” beállítódása, és nem erősödött sem a vallásos, sem más, hagyományosan konzervatív értékrend a lakosság körében olyan mértékben, hogy ettől több házasság köttenne, és koherensebbé válna vagy erősödne a család és a gyermekvállalás.

A magyar társadalomban a házasságot, családot, gyermekvállalást őrző, megtartó rétegek említett hátrányos helyzete indokolná a kiterjedtebb család- és szociálpolitikai erőfeszítéseket és a segítő egészségpolitikát. Az abortuszok magas száma miatt is gyakoribb ezekben a rétegekben a koraszülés, valamint a magzat születési károsodása. Több az olyan gyermekkori betegség is, ami a szociális felzárkóztatást (legelőbb és leginkább az iskolai nevelést, oktatási eredményeket) nehezíti. Ilyen helyzetű társadalmi rétegekben még a gazdag országokban is a „szegénység kultúrája” és a hátrányok transzgenerációs átörökítése a jellemző. Ez a jelenség hazánkban különösen szembeszökő a roma kisebbségeknél. A hátrányos rétegek sodródása és sokféle, a családot és gyerekeket érintő problémája nálunk mintegy „görbe tükör” az integrált rétegek számára, s rámutat arra, amit „posztmodern” életvezetéssel el akarnak kerülni.

E gondolatmenet következtetései

A házasság és a család kérdése sajátos ellentmondásban áll a nyugati típusú fejlett ipari társadalmakban. Egyrészt a főbb problémákról értesül a művelt köztudat. A média tematizálja őket, bár rendszerint egyoldalú és elégtelen módon. Másrészt sem a politika, sem az értelmiség nem látja át megfelelően az összefüggéseket, s emiatt nem képes a kérdéseket bevonni a társadalmi diszkusziókba, akciókba. A házasság és a család szűkebb vonatkozásaiban mindez empirikusan is kutatható, de a felvillantott történelmi-társadalmi kontextusokban már nem vizsgálható a megszokott

redukcionista, pozitivistá módszertannal. Ehhez kvalitatív tanulmányokra és mindenekelőtt elméleti szintézisre lenne szükség.

A csupán nagy vonalakban felvázolt kép fogalmi csomópontjai például olyan kérdésköröket érintenek, amelyek mindegyike a rendelkezésre álló óriási szakirodalom alapján konceptuálisan kellően rendezhető és összesíthető lenne, s a megfelelő adatok és definíciók nyomán összefüggésbe lenne hozható a többi hasonló kulcsjelenséggel, illetve folyamattal. Az elemzésben fontos a történeti-makrotársadalmi háttér figyelembe vétele, illetve a szociális és kulturális változás dinamikájának leképezése (kivált az értékek és életformák, ezek mintáinak terjedését illetően, különös tekintettel a médiára és a közvetlen emberi modellhatásokra). Különböző elvontsági szinteken különböző részletességű és különböző mértékben adatolt ismeret-mátrixok alakíthatók ki ilyen módon, ezek kellően vitathatók, és megfelelően fejleszthetők. Ezek olyan fogalmi hálózatok, amelyek egy-egy konkrét probléma gyakorlati célú feltárásában is segítséget nyújthatnak, s ezek révén a társadalmi, kulturális és társaslélektani hatások fázisai és lépéscsoportjai, egymással való interakciói leírhatók és elemezhetők. Ez mindenekelőtt a fejlesztő, illetve javító, vagy a korrektív, módosítható társadalmi beavatkozások szempontjából lenne fontos. Bár szinte világszerte az a jellemző a házasság és a család problémakezelésére, hogy csak átgondolatlan és rövid távú törekvések jelennek meg, ezek hatékonysága növelhető lenne a megfelelő multi-diszciplináris, multifokális elméleti előkészítő munka révén. Az elméleti szintézis igénye tehetné célzottá és közvetlenül felhasználhatóvá a kutatásokat is. Jelenleg a klasszikus felmérő technika a divatos, holott ez csupán keresztmetszeti, és a vizsgált emberek motívumait és belső programjait illetően felszínes adatokat hozhat. Ritkák a követéses vizsgálatok. Ezeknél a mintavétel a célkitűzések komplexitásának növekedésével egyre nehezebb.

Egészében szembevetendő, hogy a nyugati világ mintha más társadalmi problémák kezelésénél tájékozatlanabban és bizonytalanul állna a házasság és a család változásaival és jellemző jelenségeivel szemben.

A társadalomlélektani szemlélet felvetéséhez visszatérve, itt említhető, hogy a társadalmi cselekvés igen gyakran túlzottan voluntarista és államigazgatási orientációjú. Születnek jó tervek

és programok, s ezek túl gyorsan mennek át intézményrendszerekre és nagyobb lakosságrétegekre. Ez különösen az iskolai programokra – reformokra, új kezdeményezésekre – vonatkozóan figyelhető meg. Ez a folyamat különösen jellemző a fél évszázad történéseire a nyugati társadalmakban általában, és Magyarországon még inkább. A korábbi változtatások felülvizsgálata általában elmarad. A tanulságok a következő újítások előkészítésében vagy bevezetésében felhasználatlanul maradnak (ha egyáltalán ismertek). A megkezdett új eljárásrendek, módszerek többnyire hamar színképpé válnak a társadalmi valóság különféle prizmaín (az iskolánál maradva, például a tanulók társadalmi helyzetéből eredő szocializáltságán, az iskolatípuson és azok szabályozási módján, a pedagógusok motivációs állapotán, a szülők és a közvetlen társas környezet jellegzetes reakciómódjain, stb.) megtörve.

A voluntarizmus kifejezés utal a „nagypolitika” elkerülhetetlen bevonódására a házasság és család ügyeibe. Minden új, nagyobb volumenű program valamely politika erőé, amelynek kezdeményezései iránt a többi politikai fél eleve bizalmatlan. Az egykori szocialista országokban szinte minden „jobbító” társadalmi lépéssel szemben erőteljes ellenállás is mutatkozik. Ha új ügyekhez a lakosság eszmei megnyerésére van szükség, az különösen nehéz a politikai ellentétek okán. A volt szocialista államokban a sok évtizedes ideológiai nevelés és befolyásolás máig élő gyanakvást vált ki minden „hivatalos” vagy kormány szintű meggyőzési kísérlettel szemben. A média belépése, részvétele tovább bonyolítja a helyzetet, a kereskedelmi érdekek, illetve a manipuláció félelme miatt. Az új média, kiváltképp a világháló egyre jelentősebb teret hódít a tudati és érzelmi hatások kifejtésében. Ennek szerepe – különösen a házassággal és családdal kapcsolatosan – még nem áttekinthető, de inkább a posztmodern trendek irányába mutat. A társadalomlélektani jellegű vizsgálatokból mind egyértelműbb, hogy a „valóság nevel”, vagyis az, amit az emberek maguk körül látnak, és ami spontán, előzetes várakozások, beállítódások nélkül mutatkozik. Ekkor is jelentős a recepciót meghatározó előzmények és kontextusok média által kiváltott érzékenyítése. Ugyanakkor nehéz meghatározni, hogy mi a „valóság”, és mi a „nevelés”. Rendszerint egy-egy új elem átadása és bevésése valósul meg, az összetett üzenetek viszont ilyen módon is ritkán hatékonyak. A tömegkommunikáció a közvetített

fikción át is formál attitűdöket és tanít viselkedésmintákat. E téren lenne szükség még számos kutatásra, bár már sok összefüggés ismeretes, például a média agressziókeltő hatásairól az erőszak ábrázolása révén, vagy éppen a divatok generálásáról. Mindenesetre a „népnevelő” vagy moralizáló jellegű központi üzenetek gyakran éppen visszafelől sülnek el, elutasítást vagy érdektelenséget váltanak ki. A média mindenképpen önálló faktor minden társadalmi akciót illetően, és várható, hogy a világháló is az lesz, különösen a web 2.0 világa, az interneten át szerveződő hálózatok, illetve a sajátos párbeszédesség nyilvánosság révén.

Fejlesztés és megújulás a házasság és a család terén

A bonyolultság és nehézségek dacára a házasság vagy a család értékének helyreállítása és erősítése elsőrendű társadalmi érdek. Bizonyos, hogy a keresztény kultúrkörben a házasság intézményének eszmeisége és közösségi rítusa, az elkötelezettséget kifejező fogadalmak és vállalások, valamint ceremóniák sora, és a hagyományos szakralitás is nagy jelentőségű. Ezeknek azonban nehéz visszaadni régi rangját. Ehhez lenne szükség a kereszténység életvezetési irányadó szerepére, s ennek leginkább a vallás és más közös értékek által összekötött közösségekben kellene megnyilvánulnia. Ez lehetne a család kötelékeinek megerősödési alapja is. A család a gyermekekkel való együttélésben bontakozik ki és alakítja át a házasság intézményét. Mind a házasság, mind a családalapítás a pár önazonosságának sajátos fejlődési állomása és átalakulása.

Mindez nehezen közelíthető meg a társadalom, illetve az állam felől. Egyelőre nem ismeretes olyan hatékony módszer, amely szoros és elkötelezett párkapcsolat irányába tudná felkészíteni a fiatalokat, elő tudná segíteni az együttélés szempontjából jó párválasztást, és hosszú távon motiválna a családi életre. Figyelemreméltó, hogy a meglévő kísérletek szinte kizárólag egyházi keretek között, tehát a keresztény értékrendet vállalók körében, és csoportos – tehát a közösséget jelképező – formában zajlanak. A felkészítések és életvezetési előkészületek hatékonyságáról még nincs elég ismeretünk. Nehéz is lenne ezt vizsgálni, hiszen ilyen kurzusokon, gyakorlatokban nem átlagos fia-

talok, hanem eleve vallásos emberek vesznek részt. Kérdés, lehet-e az intézmény eszményét, az elkötelezettség eszközeivel vállalt elhatározását hosszabb távon fenntartani a mai emberekben, akiket igen sok és intenzív újszerű hatás ér életük folyamán. A hit eleven rendszerében azonban a házasság és a család igenlése erős tud maradni. Ezt is kutatni kellene. Elvileg erre lehetőség lenne. Léteznek olyan pszichokulturális eljárások, technikák, amelyek súlyos életproblémák, lelki zavarok esetén hasonló közösségekre épülve eredményesen rendezhetik a problémákat. Ezekben az esetekben is valamilyen elhagyott élet- és értékrend visszazszerzése a tét. Ezt a kialakult kóros élethelyzet vagy személyiségállapot elutasítása, az attól való megszabadulás vágya motiválja. Ennek mintája a drogfüggők (általában szenvedélybetegek) terápia-közössége. Mivel ilyenkor a személyiség erősen károsodott, ezekben a közösségekben éppen úgy hosszabb ideig kell élni, mint egyes keleti vallási irányzatokban, amikor nyugati társadalomban élő fiatalokat hosszabb időszakra kultikus közösségekbe visznek. A terápiás közösségekben is lezajlik valamiféle megtérés, ami lehet szekuláris is, de gyakran a meglévő vallásosságra támaszkodó szakralizált élmény is. Szerfüggők esetében a Névtelen Alkoholisták elvei szerint épülő, úgynevezett anonim csoportok új, virtuális közösséget alakítanak ki közös célok érdekében, rendszeres csoporttalálkozók keretében, szükség szerinti kölcsönös, személyes támogatással, a mindennapi élet kereteiben megmaradva (tehát nem abból átmenetileg kiszakadva, mint a terápiás közösségekben). Hasonlóak az önszolgáltató csoportok, amelyekben a névtelen – tehát csak a sorsközösségen alapuló – közös munka nem annyira hangsúlyos, ám az együttlét, egymás erősítése, és a problémák közös feldolgozása az alapja egy új közösségnek. Ezek a módszerek, gyakran életforma-műhelyeknek nevezett, intenzív, de a szociális személyt (tehát státust, műveltséget, élethelyzetet stb.) zárójelbe tevő technikák használatosak a házassági és családi problémák kezelésére is, az intézmény megerősítése, működési fejlesztése céljából is.

Érdeemes megemlíteni, hogy ezek különböznek a pszichoterápiás módszerektől, amelyek rendszerint az intézmény zárt keretei között maradnak, mint például a házasság (vagy a pár) és a család terápiaja, amely általában hosszabb időt igényel. Ennek is léteznek formái, ame-

lyek kiterjedhetnek a fő kapcsolati hálózatokra, például a rokonságra vagy a baráti körre is. A közösségre épülő módszerekben nem annyira a lelki feldolgozás, hanem a probléma-megoldás tanulása és gyakorlása, új viselkedésminták átvétele, valamint a kölcsönös támogatás a lényeges. Érdekes módon a terápiákban, illetve a belőlük kialakult csoportos módszerekben a házasság vagy család alapjában működőképes. Az indikáció ilyen esetben valamely családtag súlyos lelki, viselkedési problémája. Ilyenkor a házasság és a család erőforrás is lehet a sérült vagy beteg ember helyreállításában. Ez a folyamat a házasságot és a családot is fejleszti. A gondolatkör tágabb keretében említhető – főleg nyugati társadalmakban elterjedt – aktivitások között érdemes szólni a fiatalkori kapcsolati zavarok, kötődési nehézségek önszegítő csoportjairól és a tréning-kurzusok széles palettájáról, a kapcsolatfüggők önszegítéséről, de még inkább a problémás, sérült emberek partnereinek, gyermekeinek testvér- vagy rokonságcsoportjairól, melyeket önmaguk számára szerveznek (egyes országokban külön önszegítő centrumok és szervezetek óvatos, csak a működési feltételekre kiterjedő irányításával). Professzionális rehabilitáció is gyakran folyik – már inkább szervezett keretek között – a házastárs és a család bevonásával; például függő, etikai vagy életvezetési kisiklásokba bonyolódott orvosok, ügyvédek (anglikán vagy protestáns) papok stb. részére, intenzív hétvégi foglalkozások formájában. Szintén fel-tárandó terület: az ilyenfajta tevékenységek sok fajtája Magyarországon is megjelenik, ezeket és a történelmi egyházak jegyes-felkészítő, párok és házasságok, családok stb. számára indított, nyilván nem pszichotechnikai, hanem hitéleti koncepciók jegyében szervezett tevékenységét is érdemes lenne áttekinteni, új házasság- és családpolitika keretében támogatni

A jelenség azért érdemel kiemelt figyelmet, mert ebben valamiféle új tendencia fejeződik ki. A mai ember önmegvalósítási igénye a személyes autonómia felértékelésével jár együtt. Az általános beállítódás az önerejű megoldások (és az ezekhez esetleg szükséges átmeneti társulások) kultusza és az alárendelődés valós vagy akár szimbolikus formáinak kerülése. Ezért a kliens, a páciens, a hallgató vagy a képzésben részt vevő szerepek egyre kevésbé elfogadhatóak. Valószínűleg azért is terjed a világháló a posztmodern

világban, mert az autonóm problémamegoldás szükséges ismereteit külön szerepvállalás nélkül biztosítja. Az egyre terjedő társadalmi igény a konstruktív autonómiára a személyes életterben óriási változtató erő lehet a posztmodern társadalomban. Ennek ma még távlatait sem vagyunk képesek belátni. Ez a fajta törekvés az „élet tanít” elvet valósítja meg újszerű módon, a hétköznapi gyakorlat esetlegességein túllépő formában. Ma egyre gyakoribb az olyan emberek megkeresése, akik hasonló élethelyzetben vannak, tőlük veszik át a hasznosnak tűnő megoldásmódokat, együtt tesznek valamit a sorsközösség jegyében, és ha ebbe a párkapcsolat, a házasság vagy a család is bevonható, akkor automatikusan megvalósul az, ami a terápiás ellátásokban kiemelt cél, a társas rendszerek felzárkózó közös fejlődése (ezt szokták koevolúciónak is nevezni). Ez éppen azt a társadalomlélektani zavartényezőt ellensúlyozza, amit a házasság kutatói a felnőttkori személyiség- és identitásfejlődés divergenciájaként fogalmazznak meg, a sajnos gyakran előálló tény, hogy például néhány év után az eltérő irányokba fejlődő pár már két különböző személyiség, a házasság megkötésekor meglévő személyiségállapotokhoz képest.

A jövőre gondolva a házasság és a család szemszögéből ilyenfajta spontán, konvergens fejlődés serkentése látszik kiútnak, amelynek mozgalommá válásában lehetne segíteni. Ehhez egyszerűbb szolgáltató technikákat kell rendelni. Ilyenek is zajlanak a mediáció, a coaching, a párkapcsolati kommunikáció, konfliktus- és krízismegoldás fejlesztése stb. keretein belül, amelyeket a szociális marketing sajátos eszközeivel lehet támogatni. Az autonóm vagy önszegítő megoldáskeresés óriási „felhajtó ereje” a hasonló igényű emberektől átvett, szociális modellkövetés nyomán szerzett új motivációs arculat, amely könnyen, elfogadható módon kelti életre a belátást, az önkritikát, a lelki és párkapcsolati nehézségek konceptuális feldolgozását, a kommunikáció javítását, az empátia szükségszerű alkalmazását és fejlődését. Tehát olyan készségeket, amelyek a mai – elidegenedett, nárcisztikus, csak az önmegvalósításra centráló – ember számára a pszichoterápiák csak hosszú időn át képesek közvetíteni, mert a hagyományos módszerek már nem segítenek rajtuk. Ez a sokszor rejtett, búvópatakszerű posztmodern törekvés – mint sok minden a mai világunkban – ellentmondásos is lehet, például, embereket szektákba vagy új vallásokba hajt

(érdekes módon mind többen fordulnak ehhez hasonló spirituális életvitel felé házastársukkal vagy családjukkal együtt). Az is megtörténik, hogy sokan a problémamegoldásokban az okkult módszerek felé fordulnak (elképesztő mennyiségű a keleti és alternatív gyógymódok kínálata, párkapcsolatok zavaraiiban is a „látó emberek”, jósök, táltosok vagy sámánok mind gyakoribb alkalmazása). Ezek a jelenségek is mutatják, hogy a mai házasság és család segítésének egyik pillére lehetne az újszerű média-tematizáció, korszerű médiakommunikációs stratégiákkal, megfelelő „arculatokkal”, a szabad diskurzus, a vita bátorításával. E téren kísért a metaforikusan említett voluntarizmus, az egyházakban vagy a hivatalos családpolitikákban gyakran megjelenő „népművelő” vagy „térítő” szándék nem eléggé toleráns az eltérő nézetek és a viták iránt. A történelmi egyházakban kialakult „kötéltárlás” gyakorlatban a mai ember számára túl hamar, (és túlságosan apodiktikusan vagy autokratív módon) fejezik ki a hivatalos kánont. Ugyanakkor az ilyenfajta házasság- és családsegítő munkához szükség lenne valamiféle – társadalomlélektani szemléletű – új tudományosság, a kvalitatív, illetve „etnográfiai”, vagy résztvevő megfigyelői technikákkal a belépés az „élet sűrűjébe”, s ezáltal a valóság megismerése. A hagyományos szakértői szerepekben e téren nehéz jól kommunikálni, kivált a médiában. A később még tárgyalandó szempont, a véleménybefolyásoló célcsoportok elérése és meggyőzése is nagyon lényeges (e célcsoportok azután a fontos elveket automatikusan továbbadják, a hétköznapi modellátadás, innovációs terjedés autonóm folyamatain át).

A házassággal és családdal kapcsolatos fejlődési igények serkentő tényezője az új felismerés, az új spontán tanulás örömeinek élménye. A társas mintaátadásokban mindig szerepet játszik a megfigyelt viselkedésminta funkcionális öröme, amelyet alkalmi azonosulásokban másokkal észrevétlenül élünk át. Ez kelti a motivációt az utánzásra, a „vikariáló” tanulásra. Ezt az örömmozzanatot kellene kultiválni a házasság- és családerősítő programokban. Ennek készsége létezik a mai emberben, például a felfokozott személyközi érdeklődés, a saját problématudatból származó kíváncsiság révén. A csoportos vagy közösségi módszerek általában teret adnak az új készségek funkcionális örömeinek megtapasztalására. Egyébként itt is lehet támaszkodni az audiovizuális

médiában felhalmozódott hatalmas információs anyagra, és lehet célzottan felhasználni a fikció, illetve a művészet ingeranyagát pl. terápiás filmek, videodokumentumok, speciális tananyagok stb. révén, vagy a biblio-, ill. drámapedagógia vagy -terápia eszközeivel. Mindezek ma a világhálón keresztül könnyen hozzáférhetők.

A házasság és a család egyébként az írott és audiovizuális fikció alaptémája. A mai ember a jelenségformák vagy problémák ábrázolásának normatív tartalmát kevésbé veszi észre, nehezen tudatosítja, leginkább az eltérő, sajátos magatartásmódok tűnnek neki fel. Az ábrázolt valóság a csoportos megbeszélésekben lehet alkalmas tematizációs eszköz. Egy jól irányított beszélgetésben a csoport számára pozitív élményformák mutatathatók be, pl. a megküzdési (= coping) mechanizmusok vagy a lelki feszültségszabályozás vagy alkalmazkodás egyszerű módszerei.

Társadalomlélektani irányelvek egy új családpolitikához

Az utóbbi évek sokféle válsága (néhány szakember a válságkorszakkal kapcsolatban poszt-posztmodern korról beszél) mintha szétoszlatta volna a modernitás csúcán és a posztmodern korszakban megerősödött bizalmat, miszerint a civilizált társadalom „javítható”, reformálható. A nyolcvanas-kilencvenes években jelentős stratégiák és programrendszerek keletkeztek, különösen a társadalompolitika vagy testi és lelki egészség terén. Ezek a programok ma sikertelenek, de illuzórikusnak nem mondhatók, mert több ráfordítással és következetes politikai akarattal nagyobb eredményeket érhetek volna el általuk. Ennek számos módszertani tanulsága van. Az egyik a megmaradt tudományos bizalom az összehangolt és hálózatos, ill. rendszerjellegű cselekvésben, a másik pedig a kétely a nagy akciókban, például a széles társadalmi rétegekre irányuló megelőzés hatékony lehetőségében, az emberek átnevelésében, szokásaik megváltoztatásában vagy tömegméretű mozgósításában. A nagyobb programok nagy szervezetek kialakulásához vezetnek, amik bürokratizálódnak, rutinizálódnak, tudományos megalapozottságuk is bizonytalanná válik az alkalmazott társadalomtudományok túlzott empirizmusa miatt. Ez jól nyomon követhető az egészség-

promóció/egészségfejlesztés történetében. Az biztosító tanulság, hogy jó eredményeket lehet elérni, ha a fejlesztő akciók megindult vagy zajló társadalomlélektani folyamatok áramlataihoz kapcsolódnak, ha – mint már utaltunk rá – multiplikatív hatásokra építenek, vagyis olyanokra, amelyeket az emberek spontán adnak át egymásnak. Az így kialakuló változás hullámaina rá lehet bízni bizonyos befolyásolási módokat és pontokat.

Mint említettük, a mai ember autonómia igénye, öntevékeny készsége, új közösségi nyitottsága lehet az egyik új, pozitív társadalmi áramlat. A másik az új intimitásszükséglet, az intim kapcsolatok iránti új érdeklődés. Itt az új jelzőt érdemes hangsúlyozni. A modernitásig az emberek természetes közösségekben éltek, s elfogadták ezek életkereteit. A késő modern felfokozott individualitása tette szükségessé a hagyományok elvetését, és ezzel együtt az új életminták keresését, a felnőttkorba átnyúló fiatalságkultuszt, a szinte „életfogytig” tartó identitásmunkát. Ennek sok minden áldozatul esett, bizonyos szempontból a házasság és a család is. Az ifjúságkultusz, amely bizonyos fokig szerepjáték, a versengés, a teljesítményelv, a nárcizmus és a természetnél fogva önös önmegvalósítás ellene dolgozik az intimitásnak a személyes kapcsolatokon belül. A mai társadalom kapcsolati problémáinak az elégtelen intimitás fontos tényezője. Az intimitás is egyike a nem eléggé tisztázott társadalomlélektani jelenségeknek. Az intimitás érzelmi együttregzés, kölcsönös ismeret, intenzív kommunikációs készség, és persze sajátos szeretet és szerelem. Szeretet és szerelem volt a régebbi korokban is, de az intimitás különleges figyelme másokra, a másokban tükröződő új önismeret igazában korunkban vált szükségessé. Ez kiterjed minden személyes kapcsolatra is, de a párkapcsolatnál gyengébb és sajátosabb formákban, igazában a házasságban és családban válik fontossá.

Ide tartozik az az új jelenség, amely először az apák viselkedésében nyilvánult meg gyermekükkel szemben, és ami elterjesztette az apás szülés szokását, valamint az új típusú gondozási és nevelési munkamegosztást, az apák fokozott bevonódását a kisgyermek ellátásába (ezt *új apaságnak* is nevezik). Ez a jelenség házasságra ösztönző és családmegtartó erő is. Ez még ma is érik és formálódik a társadalomban, de a társadalomlélektani változások „újító” rétegeiből már

terjed a konzervatív vagy hátrányos helyzetű rétegekre is. Ezzel párhuzamosan kialakulóban van valamilyen *új anyaság* is, talán a gyermekkel kapcsolatosan is érzékelhető új intimitásigénnyel. Az anyai gondoskodás hormonálisan is biztosított, és erre az alapra az anyaság hagyománya könnyen épült rá. Amíg a születések gyakoriak voltak, és amíg az anyaság állt a női életfeladatok középpontjában, minden lány megfigyelhette a gyerek-gondozás és fejlődés különböző fázisait. Már a modernitásban is sokszor előfordult az elégtelen anyaság, a szerepkonfliktus az anyaság és a párkapcsolat, vagy az anyaság és a hivatás között. Előfordult a gyermekágyi depresszió vagy a „postnatal blues”, vagy a nálunk „gyes-neurózisként” ismerős állapot, és sok egyéb kedvezőtlen reakció. Ez is erősen belejátszik a gyermekvállalás halogatásába vagy bizonytalanságaiba. Ebben a feszültség-hálóban viszont kikristályosodott egy újfajta, mélyebben átélt, az identitásban erősebben szerveződő anyaság, amely magasabb szinten kapcsolódik az új apasághoz, és válik kapcsolati kötőerővé. Bár, mint utaltunk rá, e téren nem elegendők az ismereteink, de várhatóan társadalmi terjedési folyamat indult meg, amelyre multiplikatív hatások kapcsolhatók. Ha a népesedéspolitikai nagy nemzeti érdek, akkor talán érdemes figyelembe venni, hogy ilyen lelki ösztönzőknek nagyobb hangsúlyt kellene adni, tehát nem csak az anyaság munkaerőpiaci vagy gazdasági könnyítése, támogatása lehet jó eszköz, hanem az újfajta szülőség öröme is...

E folyamatnak látható eseményei vannak, amelyeket talán egyenként is könnyen lehet támogatni, mint ez már az egészségfejlesztési mozgalomban bebizonyosodott. Ilyen például a pár vagy a család (akár a kiterjesztett család) együttes felkészülése az új családtag érkezésére a terhesség során, az apás vagy társas szülés mellett az otthoni szülés, a kisgyermekes anyák önszorgó csoportos közössége, az első gyermeket szülő (és legtöbbször készségekben is és érzelmileg is kevésbé felkészült) anyák segítése tapasztalt, több kisgyereket nevelő anyák részéről, egyáltalán a közösségképzés a gyermek körül, a családot is bevonva az egész gyermekkor során. A *participáció* szociálpolitikai elve nyomán elterjedt a szülői aktív bevonódása az óvodai és iskolai életbe, a gyerek orvosi ellátásába vagy fejlesztő programjaiba. Ezek a szülői személyiség és a párkapcsolat differenciálódásával járnak, ezek érdeklődés és

öröm forrásai, és nagyon komoly mentálhigiénés erőforrások, lelki erősítő tényezők, amelyek a szélesebb kapcsolati hálókön át a környezetre is kiterjednek. A szülői sorsközösség szociálpolitikai pozitívum is lehet. A sorsközösség érzékenyvé tesz mások hátrányos helyzete, baja iránt, és ezáltal a szükséges támogatás nem hivatalon vagy intézményen át történik, hanem közvetlenül. Óriási a jelentősége annak, hogy a közösségek formálódó szülők és családok társadalmi érdekképviselőt is ellátnak a köztük kialakuló szolidaritás révén, de közösségi részvétel által szerzett közéleti jártasság készségei alapján is... Bizonyos, hogy ma még igen fontos a védőnői hálózat, a családsegítés, a gyámhivatal vagy a nevelési tanácsadás és a többi hasonló szakszolgálat és szociális munkaforma, de bizonyos, hogy már a mai társaslélektani fejlődési folyamatok szerint is várható ezek áthelyeződése az önkéntességre és kölcsönös támogatásra, a család feladatainak spontán közösségi segítségével.

Megjegyzendő, hogy a korai örökbe fogadás iránt növekvő társadalmi igény, illetve a fejlett nyugati társadalomban a nyitottság a színes bőrű (tehát potenciálisan stigmát viselő) vagy születéskor károsodott, beteg gyerekek adoptálása iránt ugyancsak az új intimitás és az új szülőség trendjének jele.

Az intimitás iránti fokozott igény ma sajnos a szexualitás terén nem mutatkozik meg eléggé. Ez az intimitásnak sajátos, a párkapcsolathoz kötődő, személyes és kölcsönös (koevolúciós) formája. Ennek háttere a kölcsönös szerelem. Ez az érzés a párt a teljes elfogadás, összekapcsolódás felé sodorja, s ezen át a házasság intézményének vállalására is sarkallja. A szexuális intimitás sajátos szexuális kommunikációban bontakozik ki. Ez az intimitás az, ami a pár konfliktusaiban vagy a családi élet nehézségeiben is segíti az ellentétek feldolgozását és fenntartja a bensőséges kapcsolatot. Erre nagy szükség van, és ennek fejlesztése szükséges lenne. Erről azonban talán még kevesebbet tudunk – társadalomlélektani szempontból –, mint a tisztázatlanként említett többi jelenségről. Az biztos, hogy a posztmodern társadalom túltelítettsége erotikus ingerekkel, a nemiség területén is uralkodó versengési és teljesítményelv, a nemi szerepekhez kötött, és csak az erotikus kisugárzás által minősített szépségideál nem kedvez az ilyenfajta intimitás kifejlődésének.

A szexuális kapcsolat kifáradásait és válságait ma szélsőséges ingerlési formák és helyzetek keresésével igyekeznek megoldani (pl. párcsere), illetve új serkentőszerek (Viagra, stb.) alkalmazásával. Már serdülőkor idején a szexuális külsőségek uralják a párkeresést, és ezek jelennek meg a szexuális fantáziákban is. A múlt század harmincas éveiben az amerikai szociológiában leírták a serdülők „rating and dating” komplexusát, főleg diákok körében, akik nemi szereptulajdonságaik „értéke” szerint minősítették önmagukat, és saját jelképes „értékhányadosukhoz” mért párt kerestek, s azzal próbálták járni. Ez a külső „értékkeresési” tendencia, valamint a személytelen erotikus ingerkeresés a komoly érzelmi töltetű párkapcsolatokban is gyakran megzavarja a szexuális összehangolódást és általában még a házasság során is sokáig (sok esetben évtizedekig) hat, s általában jelentős szerepet játszik a házassági válságokban, válásokban. Többnyire azonban ez a probléma rejtve marad. Ezzel kapcsolatban nem alakult ki közbeszéd, kommunikációs kultúra. A szexuális intimitásban elakadt házastársi kapcsolatban keresnek az emberek gyakran új partnert, és a válások egyik lényeges motívuma a teljesebb, intimebb partneri viszony vágya (gyakran megélése a házasságon kívüli viszonyban).

Ez összefügg a szexualitás sokféle fennmaradt tabujával, és még a társadalmi változásokat katalizáló progresszív lakosságrétegek esetében is az elfojtó, nemiségellenes beállítódással. Ez tekinthető a szocialista időszak örökségének is, de visszavezethető a hagyományos magyar paraszti kultúrára is. Szemben a nagy nyugati társadalmakkal, nálunk fejletlenebb a szexuális „folklor” és kultúra, hiányzik a szexuális diskurzusok nem obszécen „nyelvezete”. Az utóbbi évtizedekben a serdülők szexuális szabadossága megijesztette a pedagógusokat, s nálunk az iskola különösen ellenáll a szexuális nevelés mindenfajta kísérletének. Kétséges, mi az iskola reális feladata a nemi és párkapcsolati nevelésben, de bizonyos, hogy az alapvető élettani és lélektani tájékoztatás a szexussal kapcsolatosan az iskola feladata lenne, és az iskolának kellene teret biztosítania a szülői önszorgító kezdeményezéseknek. A nemiséggel kapcsolatos konzervatív (és általában háritó, tájékozatlan) értékfelfogások miatt érthető lehet a szülői ellenállás az iskolai nemi felvilágosítással szemben, amit e nézőpontból könnyű szabados-

nak tekinteni. Ám az iskolának legalább képviselnie kellene a szexuális nevelés fontosságát, és meg kellene jelölni a család részvételét benne. Jellemzően magyar nyelven például a családi szexuális nevelésnek alig van szakirodalmi, mint ahogyan az iskolai szexuális nevelésnek sincs, és ezen a téren elmaradunk a környező országok intézményi szintjétől is. Sajnálatos módon a család és a nevelés minden szintje képtelen kezelni a gyermekkori szexuális megnyilvánulások vagy a gyermekkori nemi szerepviselkedés jelenségeit, s emiatt a gyermekkor fázisaiban gyakori a szexuális és önértékelési trauma, a stigmatizáció és kirekesztés („bullying”).

Ma még megközelítően sem lehet megmondani, hogy e téren hogyan lehetne kialakítani valamilyen „szexuálpolitikát”, ami a házasság és a család érdekeit szolgálná. Tapasztalatok vannak, amelyekből bizonyos „katalitikus” ajánlások alakíthatók ki. Például a kislányok ösztönös érdeklődése a babák iránt és hajlama a gondoskodásra erősíthető lehet találkozások szervezése révén kisbabákkal, például gyermekosztályokon vagy kisbabás szülők klubjában. Már említettük, hogy a lányoknak manapság nincs alkalmuk megfigyelni és gondozás közben megismerni a kisbabákat. Emiatt eleve szorongással néznek az első saját gyerekük érkezése elé, amit az egészségfejlesztés keretében mintegy „kezelni”, megelőzni érdemes. Az alsó tagozatos kislányok találkozása a babákkal komoly „imprinting” hatásokat is kifejthet, és erősíti a lányok nemi szerepét. Ha a szexuális felvilágosításban óhatatlanul meg is jelenik a konzervatív és liberális felfogások ütközése, e vonatkozásban nem kell se a szülők, se a pedagógusok ellenállásától tartani. A kisbabák és általában a kisgyerekek a családban témakörhöz nagyon jól használhatók az audiovizuális segédanyagok is.

Nehezebb kérdés a preadoleszcens vagy a serdülőkorban a nemi nevelés módszertana. Amit az iskola általában hajlandó elmondani (és a szülők többsége is igényelné), azon a gyerekek már túl vannak, a morális elveket pedig hátrítják. Ugyanakkor a családban e téren gyakran merülnek fel problémák, a szülők (és gyakran nagyszülők, rokonok) könnyen terelhetők önszolgáltató csoportok, szakértőkkel folytatott problémacentrikus csoportmunka felé. Figyelemre méltó a skandináv tapasztalat, az iskolai szexuális nevelés szétválasztása nemek szerint. A két nemnek különbözőek az igényei, és az

egynemű nevelési helyzetekben a másik nem tulajdonságai könnyebben megbeszélhetők. A lányok gyakran korán felkészíthetők a nemi életre a saját érzelmi szükségleteik tudatosításával, s ezek képviselésének ajánlásával a testi kapcsolatokban. A fiúk számára szexuális intimitás előformái lehetnek megismertethetőek a lányok érzelmi igényein át. A nemek szerint elkülönített kortárs csoportokban van helye a szeretet és a szerelem tematizálásának is. Ugyanakkor a tapasztalatok szerint a szexuális nevelésben a morális elvek deklarációja hatástalan (míg a társas viselkedés más vonatkozásaiban az élő moralitás a tanárok példamutatásán és az „iskolai szociális” át képviselő, megerősíthető).

Számos mozzanat, körülmény lenne még említhető, ami a társadalmi szociálpolitikaiban jól felhasználható lenne, például azáltal is, hogy opcionálisan alkalmazható azokban az iskolákban vagy területeken, ahol erre lehetőség van. A hátrányos helyzetű vidékek és lakosságrétegek nevelési intézményeiben, védőnői, családsegítői stb. hálózataiban – a nemzetközi szakirodalom tapasztalatai szerint – szükséges és eredményes a „kemény” szexuális felvilágosítás, szembenézés a fogamzásgátlás problémáival, az asszertív önvédelemmel a felnőttek szexuális abúzus-próbálkozásával szemben. Sok országban jelentős eredményeket értek el a serdülők korai terhességének visszaszorításában, ami például Magyarországon ma is eleven probléma.

Valamiféle távlati, összetett, nem centralizált és formalizált, hanem társadalmi lélektani modellekre épülő összehangolt cselekvésre lenne tehát szükség a házasság és a család erősítése érdekében. Ebben hangsúlyt kellene kapnia a társas életfolyamatok közösségi viszonyokba illesztésnek, multiplikatív hatásáramlatoknak, az áttekinthető élethelyzeti igényekhez alkalmazkodó próbálkozásoknak. Ha ma még teljes akciórendszerek nem is rajzolhatók meg kellő tudományos biztonsággal, egyes lépések már jól meghatározhatók, s megtörténhet, hogy a „kutatás” kultusza helyett a nemzetközi „jó gyakorlatok” összegyűjtése már kiadna valamiféle teljes képet, stratégiát és cselekvési tervet.

(A szerző esszé szerű tanulmányához az irodalmi utalások szakmai kötetekben és publikációiban lelhetők fel.)